

„Minden ember külön világ”

Gyertyán Ervin: *Visszajátszás*

„Számos példa tanúsítja, hogy nem lehet sokszínű, bonyolult, különböző egyéni változatokban gazdag folyamatokat leegyszerűsített formulákba, képletekbe sűríteni, hogy minden ember külön világ, más életút”, szögezi le a *Visszajátszás* című könyvében Gyertyán Ervin író, zsrnaliszta, aki a kötet

megjelenésekor már igencsak érett korú, nyolcvanhárom éves. Az ő sokrétű – de főképpen a filmközelben kifejtett – teoretikus jellegű pályaképét sem lehet semmilyen kaptafára ráhúzni, s ha bizonyos helyzetekben azonos módon, de legalábbis hasonlóképpen gondolkodott, cselekedett is másokkal, merőben egyedi utat járt be. Hogy milyet és miért, az többé-kevésbé kirajzolódik új kötetében. Azért „csak” többé-kevésbé, mert ez a számvetés elsősorban az 1957-tel kezdődő ötvenéves időszakra vonatkozik, élete addigi harminckét évével (ennyi volt kedvenc költője, József Attila, amikor Balatonszárszón halálra zúzták a vonatkerekek) *Lidérc és ingovány* címmel már jó tíz évvel ezelőtt „el- és leszámolt”. S azért is viszonylagos e „leltár”, mert szűk kétszáz oldalon, tíz fejezetben öt évtized minden lényeges mozzanatát lehetetlen – még az említés szintjén is – visszaidézni.

A kötet, noha önéletrajzi indíttatású, ennélfogva kifejezetten személyes hangvételű – amolyan „vallomás-, gyónásféle” –, nem nélkülözi a dokumentumjellegét sem. A korszellem jellemzői persze

akkor is a szubjektum tükrében jelennek meg, ha a szerző arra törekedett, hogy feltárulkozása „őszinte és tárgyilagos legyen, ne riadjon meg az olykor fájó önelmarasztalásoktól sem, de ne essen az önmarcangoló lelkiismereti mazochizmus csapdájába sem.” Csupa olyan esetet, szituációt

„mesél el”, amely kikényszeríti, de legalábbis feltételezi az erkölcsi, etikai állásfoglalást. Ez azonban nem szokott könnyű feladatot jelenteni: Gyertyán Ervinnek sem volt az. Különösen, hogy bevallottan kommunista – ha nem is ortodox, a szociáldemokrácia marxista öntudatával rendelkező – előélettel 1956/57-ben és utána „öntudatos hitehagyottsággal”, Nagy Imre szellemi örökségének vállalásával volt kénytelen tudomásul venni „az úgynevezett létező szocializmus” ideológiai felépítményének teljes összeomlását, s mint sokakban, benne is „felerősödött az igény az új, realisabb eszmei fogódzók keresésére, amelyek, fenntartva azokat a humanitárius vágyakat, törekvéseket, amelyek (...) kivezetnek az eszmei zsákutcából egy emberibb világba és egy nyitottabb, kritikusabb, előítéletmentesebb, pragmatikusabb világlátáshoz segítenek.” Csakhogy a pőre valóság számára is egy ideig az állástalanságot jelentette, együtt járt a számonkéréstől való félelemmel, tekintve, hogy ötvenhat decemberében – tiltakozásul három kollégája elbocsátása ellen – kilépett a Népszava

szerkesztőségéből. S minthogy nemcsak egyszerűen csak írni, publikálni szeretett volna a továbbiakban is, hanem elsősorban megélnie kellett családjának, elkezdődött számára is az elhelyezkedés – személyi vonatkozásokban sem szűkölködő – kálváriája, amelynek végén az akkor indult Filmvilág kritikusa lett. E biográfiai tény háttérében azonban meglehetősen bonyolult szituáció rejlik, tekintve, hogy a lapot Hámos György – aki az Irodalmi Újság legforradalmibb számának a szerkesztője volt – számára csinálta a politika. Még kacifántosabbak azok az epizódok, amelyekről *A negyedik „T” ellen* című fejezetben szó esik. Az egyik írás az 1961-ben bemutatott *Megöltek egy leányt* című filmet idézi fel, amelynek sztorija a salgótarjáni acélgyári és bányatelepi munkások konfliktusára, szembenállására épült. A filmkritikusok – soraikban Gyertyán Ervinnel – egyöntetű elismeréssel fogadták az alkotást, honorálva, hogy annyi sematikus munkás- és parasztfilm eszményített bábfigurái helyett végre hús-vér, erényekkel és hibákkal teli emberek jelentek meg a vásznon. A pártközpont azonban keményen megróttta azokat, akik nem mutatnak rá a film kártékony szellemiségére. A kritikusok ellenszegültek, sőt Gyertyán javaslatára díjjal ismerték el a főszereplő, Pap Éva alakítását. E fejezetben, s a továbbiakban is sok utalás történik a külföldi emlékekre, a negyvenes évek végi időszakokkal is összefüggő franciaországi, jelesül párizsi tartózkodásokra, az ottani barátokkal való kapcsolatokra, találkozásokra. A világjáró utazások viszont jobbra filmügyben történtek. Különösen sokszor járt Cannes-ban, olasz, szovjet városokban. Az átélt és visszaidézett élményekben akarva-akaratlanul feltárnak a korszakra, a két merőben különböző világrendszerre, és azokon belül az egyes országokra jel-

lemző momentumok is. Érdekes például, hogy a Szovjetunióban még a leg-elegánsabb szállóban is, az étlap kínálta nagy választék ellenére csak néhány ételt lehetett ténylegesen rendelni, és a filmművészetben is egyszerre volt jelen a szocialista realizmus érvényesítésének és meghaladásának igénye. Gyertyán Ervin négy évig volt alelnöke, majd elnöke a FIPRESCI-nek, a filmkritikusok nemzetközi szervezetének, amelynek kereteiben sokat lehetett tenni a (saját értékei jogán eleve rangos, komoly presztizsű) magyar film nemzetközi elfogadtatásáért is. Jó példa erre, hogy amikor a hetvenes évek végén, Cannes-ban Gábor Pál kitűnő filmje, az *Angi Vera* mindössze egy szavazattal, tehát nem meggyőző arányban kapott kevesebbet, mint a jugoszláviai Kusturica első alkotása, Gyertyán Ervin azt javasolta, hogy adjanak ki megosztott díjat. Így is történt. Az elmúlt években napvilágra került, úgynevezett III/3-as ügyek ismeretében különös arról is olvasni, hogy a filmrendezőként magasan jegyzett Szabó István a *Budapesti mesék* című alkotása sajtófogadásán „nekironzott a magyar filmkritikának”, holott „nem volt oka panaszra, vele mindig is kesztyűs kézzel bántak”.

Messzire is vezet, a jelenben is jár a *Giccek rémuralma* című fejezet, amelyben a szerző visszanéz húsz könyvére, s ezek tükrében mindarra, amivel évtizedeken át nem egyszer kezdeményezőn, úttörő módon, s egyáltalán nem sikertelenül, és nem visszhangtalanul foglalkozott (pl. versfordítás, regényírás, József Attila-kutatás, esztétikai, filozófiai, filmkritikusi munkásság). Álszerénység nélkül állapítja meg, hogy a József Attilával kapcsolatos írásaiban, könyveiben egy új megközelítésnek, képnek nyitott kaput. Duális viszony fűzte – a mások mellett Raynord Áronon és Kornai

Jánoson is iskolázott – Gyertyán Ervint Lukács Györgyhöz: hol védelmezői, hol vitatói közé tartozott. Végletesen leegyszerűsítve: elismerte antisztálinizmusának értékeit, és bírálta leninista korlátozottságát. „Lukács azért is kényes és izgalmas téma számomra, mert intellektuálisan megemelten találkozom életében és munkásságában azokkal a problémákkal, amelyek az én életemnek is középponti problémái voltak. De ha a kérdéseink lényegükben meg is egyeznek, válaszainkban eltérünk egymástól. Én kiábrándultam, ő nem (...). Én nem tudom a „kispolgári moralizálást megkerülni állásfoglalásaimban. Ellentétünk főleg ebből fakad (...). Elidegenedetten is lehet jól élni (...) nyomorban, éhínségben, népiirtásban csak elsorvadni, elpusztulni lehet. S, hogy a legrosszabb szocializmus is jobb a legjobb kapitalizmusnál, ez a lukácsi formula Sztálin, Mao, Kim Ir Szen, Pol Pot stb. regnálásai után nemcsak elképesztő, elriasztó, de hihetetlen is.” A következőkben Gyertyán számos általa betöltött munkakör előnyeiről és buktatóiról értekezik, ugyanis – azonkívül, hogy megannyi lap kulturális, filmes rovatában gyakorlatilag folyamatosan publikált – öt esztendeig volt az MTV filmesztályaának vezetője, és dolgozott a Magyar Filmintézetben is. Egy önálló fejezet foglalkozik a munkásmozgalmár és ideológus Demény Pálhoz fűződő változó viszonyával, rehabilitációjával, míg a *Nyugtalan évek* már a rendszerváltást követő, már nyugdíjasként kifejtett tevékenységét veszi górcső alá. Mint az egész könyvre, ezekre a részekre is jellemző a keményen, határozottan bíráló attitűd, egyrészt a szűklátókörű politikai érdekekkel, kártékony eszmékkel – mint éppen az antiszemitizmus – átszőtt társadalmi jelenségekkel kapcsolatosan, másrészt a saját tevékenységét, hibáit, kudarcait, vélt vagy

valós megcsalattatásait, fájdalmait illetően is. Kevesen merik önmaguk és a nyilvánosság előtt is kijelenteni: „Ha egy szóval kívánnám megjelölni fő kifogásomat saját pályámmal szemben, a kapkodást emelném ki. Lehet, hogy ettől színesebb, változatosabb is lett teljesítményem, de felületesebb, elnagyoltabb is.”

Vajon kinek van nagyobb szerencséje, aki tollforgató lévén képes magából kiírni, sőt, közzé is tenni múltját, vagy annak, aki magába zártan készít mérleget, vagy egyáltalán nem is néz vissza, nem foglalkozik azzal, amit tett, illetve nem tett? Az emberek jó része nyilvánvalóan az utóbbi kategóriába tartozik, fel sem teszi ezeket a kérdéseket és éli mindennapjait, végzi éppen aktuális teendőit. De az íróssággal szinte „foglalkozási ártalomként” jár együtt a felelős önvalomás kényszere (is), amellyel ráadásul úgy kell élnie, hogy a megfogalmazott, leírt gondolatok ne csak olvasmányélményt jelentsenek, – túlmutatva önmagukon – általánosítható tanulságokkal is szolgáljanak. Persze e sajátos műfajú könyv, mintegy „lelkiismereti regény”, értelemszerűen mást mond azoknak az olvasóknak, akik az adott korszakot nem ismerhetik, mert akkor még nem, vagy csak éppen hogy éltek, és azoknak, akik felnőtt fejjel voltak kortársai Gyertyán Ervinnek, és a konkrét történések mellé saját tapasztalataikat is képesek felidézni. A recenzensnek – minthogy az utóbbi kategóriába sorolttatik – nagyon érdekes volt belátni az egykori beszéd témák kulisszái mögé, megismerni, hogy ki – példának okáért a nem véletlenül sokat emlegetett Aczél György, Nemeskürty István vagy Fejtő Ferenc –, mikor, mit mondott, hogyan viselkedett, legalábbis Gyertyán Ervin emlékezete és értelmezése szerint. Nyilván mások másként láttak és látnak visszanezve is bizonyos eseteket, egykoron fontos,

vagy mindmáig érdeemes embereket, azt az életelvet azonban mindenképpen meg kell tanulni a szerzötöl, amelyet a bevezetöben idézett sorok folytatásaként írt le: „nincs olyan rendszer, nincs olyan

helyzet, nincs olyan akció, amelyben nem lehet az adott korlátok között humanusan és hasznosan cselekedni”.

(Balassi, Budapest, 2008)

